

MEHMET AKİF'İN ŞİİR KAYNAKLARINDAN BİRİ OLARAK KUR'ÂN-I KERİM

Prof. Dr. İsmail ÇETİŞLİ*

(Bu bildiri I. Uluslararası Mehmet Âkif Sempozyumunda (Burdur, 2008) sunulmuş; I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı'nda (C.1, 2009, Burdur, s.417-423) yayımlanmıştır.)

ÖZET

Sanatkârın beslendiği, tesirinde kaldığı veya faydalandığı kaynakların tespit ve tasviri, edebiyat eserinin çözümlenmesinde önemli bir gerekliliktir. Bu bağlamda *Safahat*'a baktığımızda, Kur'ân-ı Kerîm'in Mehmet Âkif'in şiir kaynaklarının başında yer aldığını görürüz. Âkif kimi manzumelerinde doğrudan doğruya ayetlerden hareket ederek, kimi manzumelerinde ayet iktibaslarına dayanarak, kimi manzumelerinde anlam olarak ayetlerden yola çıkılarak ve kimi manzumelerinde de sık sık Kur'ân, sûre, ayet isimleri/kelimelerini yer vererek Kur'ân-ı Kerîm'i şiirlerinin ilham kaynağı olarak kullanmıştır. Bu gerçeğin arkasında, onun çocukluk yıllarından itibaren giderek güçlenen Kur'ân ve Arapça bilgisi, sahip olduğu inançları ve dünya görüşü, toplumsal sanat anlayışı mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif, Safahat, Kur'ân-ı Kerîm

***

Sanatın asıl kaynağı, hiç şüphesiz, onun bilfiil faili durumunda olan sanatkâr; daha açık bir ifadeyle sanatkârın ruhu, gönlü ve zihninden oluşan bütün bir benliğidir. Bu tartışılmaz gerçeği unutmamak kaydıyla, sanatkârın eserini var etme öncesi ve var etme esnasında çeşitli kaynaklardan veya etkenlerden bilinçli veya bilinçsiz biçimde etkilendiği/etkilenebileceği, beslendiği/beslenebileceği, faydalandığı/faydalanabileceği de bir gerçektir. Bu konuda önemli olan etkilenmenin, beslenmenin veya faydalanmanın sebebi, mahiyeti, boyutları ve sonuçlarıdır.

Sanatkârın etkilendiği, beslendiği veya faydalandığı kaynakların tespit ve tasviri, öncelikle sanat eserinin çözümlenmesi ve değerlendirilmesinde son derece önemli bir gerekliliktir. Çünkü kaynakları bilinmeyen veya bilinmeyen bir eser üzerinde yapılacak olan çözümlenme ve değerlendirme çalışmalarında birtakım eksiklik, yanlışlık ve hatalar kaçınılmaz olabilecektir. Bu sebeple sanatkârın etkilendiği, beslendiği veya faydalandığı kaynakların tespit ve tasviri, eserin daha iyi ve daha doğru çözümlenmesinde önümüze geniş kapılar açabilecektir. Böyle bir tespit bir başka önemli sonucu, üzerinde çalışılan eser ve sanatkârın mensubu bulunduğu milletin sanat, edebiyat, düşünce ve kültür kaynaklarını ortaya koyacak olmasıdır. Nitekim giderek önem kazanan "karşılaştırmalı edebiyat" sahasındaki çalışmalar ve postmodernizm ile birlikte söz konusu olmaya başlayan "metinlerarasılık" problemi, edebî eserin kaynakları konusunu daha da aktüel hâle getirmiştir.

Biz bu bildiride yukarıdaki düşüncelerden hareketle Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahat*'ta toplanan şiirlerinin kaynakları üzerinde durmak istiyoruz. Âkif'in şiirlerinin hayat bulmasında şu veya bu ölçüde tesiri olmuş, ilham vermiş veya belirleyici rol oynamış üç temel kaynak söz konusudur. Bunlar:

1- Şairin hayatı müddetince bizzat yaşadıkları.

2- Şairin hayatı müddetince -en yakın çevreden (ev, mahalle, mektep, daire, şehir, memleket) en uzak çevreye (seyahatleri sebebiyle Mısır, Medine, Necid Çölleri, Berlin) kadar **gördükleri veya gözlemledikleri.**

3- Şairin hayatı müddetince her seviyedeki eğitim/öğretim ve okuma yoluyla kazandıkları.

* Pamukkale Ü. Fen-Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi

Burada hemen belirtelim ki, sıralanan kaynakların birbirinden bütünüyle bağımsız olduğu söylenemez elbette. Çünkü bizzat yaşadıklarımızla gözlemlerimiz veya okuduklarımızla yaşadıklarımız çoğu zaman iç içe geçmiş hâlde olabilir. Ayrıca söz konusu üç kaynağın kendi içinde birçok alt dala ayrılabilirdiği/ayrılabilceğini de unutmamak gerekir. Burada sadece üçüncü ana kaynağın; yani Mehmet Âkif'in hayatı müddetince her seviyedeki eğitim/öğretim ve okuma yoluyla kendisine şu veya bu kazanımları sağlamış olan ana kaynağın alt dallarını vermekle yetineceğiz. Bunlar:

- a- Türk edebiyatı,**
- b- İran edebiyatı,**
- c- Arap edebiyatı,**
- d- Batı edebiyatı,**
- e- Türk tarihi,**
- f- İslâm tarihi,**
- g- İslâm dininin temel kaynakları'dır.**

Yukarıda sıralanan kaynaklardan Âkif'in ne seviyede etkilendiği, beslendiği veya faydalandığının detaylı bir inceleme ve değerlendirilmeye tabi tutulması, bu bildirin sınırlarını aşacaktır. Bu sebeple bildirimizi sadece Kur'an-ı Kerim'in Âkif'in şiirlerine ne derece, nasıl ve niçin kaynaklık ettiği; bunun şiirlerinin anlam dünyasına ne/neler kazandırdığı konusu ile sınırlandıracağız.

Konunun detaylarına girmeden önce bir parça şairin hayatına bakıp onun Kur'an ile olan ilişkisini hatırlamanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Bilindiği gibi Mehmet Âkif, Fatih Camii müderrislerinden Mehmet Tahir Efendi ile aslen Buharalı olan Emine Şerife Hanım'ın çocuğudur. 1873'te İstanbul'un Fatih semtinin Sarıgözel Mahallesi'nde dünyaya gelen Âkif, dindar ve muhafazakâr bir aile ve mahalle ortamında büyümüştür.¹ Eğitim hayatına daha dört yaşında iken Mahalle Mektebi'nde başlayan şair, ilköğrenimini Emir Buharî İbtidâîsi'nde (1879-1882); orta öğrenimini ise Fatih Merkez Rüştiyesi (1882-1885) ve Mülkiye İdâdisi'nde görmüştür (1886-1888). Bu arada resmî eğitiminin yanı sıra -başta babası olmak üzere- özel hocalardan Kur'an-ı Kerim, Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Yüksek tahsil için Mekteb-i Mülkiye'yi seçtiyse de daha birinci sınıfta iken babasının ölümü (1888), ardından da evlerinin yanması (1889) üzerine Halkalı'daki Baytar Mektebi'ne geçmek zorunda kalmıştır. Âkif, çocukluk yıllarında başladığı Kur'an'ı ezberleme işini, yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra altı ay gibi kısa bir zamanda tamamlamış ve hâfız olmuştur.² Yukarıdaki bilgiler bize Mehmet Âkif'in Kur'an-ı Kerim ile olan yakın ilişkisinin daha çocukluk yıllarında evinde başladığı ve ilerleyen yıllarda da ev, okul, özel ders üçgeninde giderek güçlenen bir bağla devam ettiğini gösterir.

Mehmet Âkif'in Kur'an-ı Kerim ile olan ilişkisini güçlendiren bir başka önemli etken, güçlü Arapça bilgisidir. Yine çocukluk yıllarında babasından aldığı derslerle başlayan onun Arap lisanıyla ilgili eğitimi veya birikimi, zaman içinde Arap edebiyatına dair -başta *Muallâkât-ı Seb'a* olmak üzere- ders verecek ve birçok eser tercüme edecek kadar güçlenmiştir.

Bu konuda zikredilmesi gereken son etken, Âkif'in Kur'an ve Arapçanın dışındaki İslâmî bilimlerin çeşitli sahalarındaki (Tefsir, Hadis, Akâit, Kelam vb.) bilgi birikimidir.

Mehmet Âkif'in Kur'an-ı Kerim, Arapça ve İslâmî bilimler sahaslarındaki söz konusu bilgi ve birikimi, gerek Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele yıllarında cami kürsüleri veya

¹ Mehmet Âkif vefatından az önce Nevzat Ayas'a verdiği mülâkatta dinî eğitimi ve ailesi hakkında şunları söyler: "İlk dinî terbiyemi veren, ev ve mahalle, iptidâî, rüşdî tahsilde aldığım telkinler olmuştur. Bilhassa evin bu husustaki tesiri büyüktür. Annem çok âbid, zâhid bir hanımdı. Babam da öyle. Her ikisinin de dinî salâbetleri vardı. İbadetin vecdini, yakînî heyecanını tatmışlardı. Pederim, Hacı Feyzullah Efendi merhumun müridlerindendi. Nakşî şeyhlerinden olan Feyzullah Efendi o zaman hayatta idi. Annemin tarikate intisabı yok. Babam bana tasavvuf telkininde bulunmamıştır." (M.Ertuğrul Düzdağ, **Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar 1**, MÜ İlahiyat Fak Yay. İst., 1989, s.28)

² "Tahsil-i âlfîyi bitirdikten sonra hâfız oldum. Fakat ondan evvel Kur'an'ı okuya okuya gayet pişkin bir hâle getirdiğim için zaten hıfz ile aramda uzun bir mesafe yoktu. Az bir müddet içinde Kur'an'ı ezberleyiverdim." (M.Ertuğrul Düzdağ, **Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar 1**, s.30.)

minberlerinde hutbe okuma ve vaaz verme (Balıkesir, Kastamonu, Eskişehir, Burdur, Afyon, Antalya ve Konya’da) şeklinde gerek Dârü’l-Hikmet-i İslâmiye başkâtipliği (1914-1920) ve Tetkikât ve Telifât-ı İslâmiye Heyeti üyeliği (1922) görevlerinde gerekse çeşitli dergilerdeki yazıları ve tercümelerinde³ çok daha somut biçimde karşımıza çıkar.

Mehmet Âkif’in Kur’ân-ı Kerîm ile olan ilişkisinin derecesini gösteren en somut ve en uç delil, Cumhuriyet’in ilânından sonra Kuran-ı Kerim’in tefsiri ve tercümesine duyulan ihtiyaç üzerine TBMM’nin Diyanet İşleri Başkanlığını görevlendirmesi (1925); Başkanlığın da Kur’ân-ı Kerîm’in tercümesi işini resmî bir protokolle Âkif’e vermiş olmasıdır.⁴ *İstiklâl Marşı*’nda olduğu gibi, uzun tereddütlerden sonra ve -başta Ahmet Hamdi Aksekili olmak üzere- yakın dostlarının ısrarı üzerine bu görevi üstlenen Mehmet Âkif, Mısır’da bulunduğu dönemde zamanının büyük bir kısmını (1926-1932) bu işe ayırmıştır. Ancak tamamlanan Kur’ân tercümesi, şairin çeşitli endişelere dayanan vasiyeti gereği, vefatından sonra yakılmıştır.⁵

Mehmet Âkif’in Kur’ân tercümesine dair bugün elimizde, farklı tarihlerde kaleme alınmış ve önemli bir kısmı çeşitli dergilerde (Sırât-ı Müstakîm, Sebilürreşad) yayımlanmış bazı mensur metinler⁶, çeşitli yerlerde okunmuş hutbeler, vaazlar ve aşağıda ayrıntılı biçimde üzerinde duracağımız *Safahat*’taki manzumeler mevcuttur. Söz konusu metinlerde tercümesi verilen ayet sayısı -tekrarlarla birlikte- 500’ü bulmaktadır.⁷

Sonuç itibarıyla Mehmet Âkif’in şiirlerinde Kur’ân’ın birinci sırada bir kaynak oluşu, şairin hayatında Kur’ân ile olan yakın ilişkisi ve bu ilişkinin tabii sonucu olan inançları, düşünceleri ve dünya görüşü ile yakından alakalıdır. Bilindiği gibi Âkif, kelimenin hakikî manasıyla Müslüman, mümin ve mütedeyyin bir insandır. Üstelik o iman ve inançlarını, pek çok Müslüman insan gibi, sadece kendi iç dünyası veya bireysel hayatı ile sınırlamamış; çok somut ve işlenmiş bir dünya görüşü, hayat tarzı; hatta toplumsal projeye dönüştürmeye çalışmıştır. Söz konusu toplumsal projenin adı da “İslâmcılık”tır. Mehmet Âkif, Osmanlı-Türk toplumunun uzun süren çöküş ve çözümlüş süreci esnasında Kur’ân-ı Kerîm’i, imanı ve inançları kadar, dünya görüşü ve toplumsal projesinin de merkezine yerleştirmiştir.

*Lâfzı muhkem yalınız, anlaşılan, Kur’ân’ın:
Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma’nânın:
Ya açar Nazm-ı Celîl’in, bakarız yaprağma;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağma;
İnmemiştir hele Kur’ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!(s.144)*

***

³ Mehmet Âkif’in tercümeleri: **Müslüman Kadımı** (1909), **Hanoto’nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh’un Müdafası** (1915), **İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler** (1923), **Anglikan Kilisesine Cevap** (1924), **İslâmlaşmak** (1919), **İslâm’da Teşkilât-ı Siyasiye** (1922).

⁴ Adı geçen projede Kur’ân-ı Kerîm’in tefsiri Elmalılı Hamdi Efendi’ye, Sahih-i Buharî’nin çevirisi ise Ahmed Naim Bey’e verilmiştir.

⁵ Mehmet Âkif, tamamladığı tercüme çalışmalarını, hastalanıp Türkiye’ye gelirken yakın dostu Yozgatlı Mehmet İhsan Efendi’ye (İKÖ Genel Sekreteri Ekmelettin İhsanoğlu’nun babası) teslim eder. Bu sırada ona şu vasiyette bulunur: “Ben şifa bulur, sağ salim geriye dönersem gelir senden alırım. Eğer bir emr-i Hak vaki olur da ölürsem, sakın kimseye verme, imha et!” (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Emin Erişirgil, **İslâmcı Bir Şairin Romanı**, Tİ Yay., Ank.1986, s.382-394; Düccane Cündioğlu, **Bir Kur’ân Şairi Mehmet Âkif ve Kur’ân Meâli**, Etkileşim Yay., İstanbul, 2007)

⁶ Mehmet Âkif 1912’den itibaren başta Sebilürreşad dergisinde olmak üzere bir hayli mensur tefsirler kaleme alır. Bununla ilgili olarak bkz. Mehmet Âkif Ersoy, **Kur’ân’dan Ayetler ve Nesirler**, (Hzl. Ömer Rıza Doğrul) 1944; Mehmet Âkif Ersoy, **Kur’ân-ı Kerîm’den Ayetler, Mev’izeler**, (Hzl. Suat Zühtü Özalp), 1968; Ertuğrul Düzdağ, **Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar**, İstanbul, 1987; **Mehmet Âkif’in Kur’ân-ı Kerîm’i Tefsiri-Meviza ve Hutbeleri**, (Hzl. Abdülkerim-Nuran Abdülkadiroğlu), DİB Yay. Ankara, 1991; İsmail Hakkı Şengüler, **Açıklamalı Mehmet Âkif Külliyyatı**, C.9, İstanbul 1992.

⁷ Düccane Cündioğlu, **Bir Kur’ân Şairi Mehmet Âkif ve Kur’ân Meâli**, Etkileşim Yay., İstanbul, 2007, s.179.

Safahat'ı dikkatli bir biçimde gözden geçirdiğimizde görürüz ki, Mehmet Âkif'in manzumelerinin temel kaynakların başında Kur'ân-ı Kerîm yer alır. Bir başka ifadeyle Âkif'in her türlü sosyal eleştiri ve tekliflerinin özü Kur'ân'a dayanır; sınırlarını Kur'ân belirler. Hatırlayalım ki, onun yayımlanan ilk şiiri "*Kur'ân'a Hitap*" adını taşır. 1895'de Mektep mecmuasında (2 Mart 1311, C.II, S.26) yayımlanan ve;

*Ey nüsha-i cânı, ehl-i dînin!
Ey nâsîh-i şânı, münkirînin!
Ey meş'al-i hikmet-i İlâhî!
Ey mecma-i feyz-i bâtenâhî!*⁸

mısralarıyla başlayan bu uzun manzume, Kur'ân'ın niteliklerine dair övgülerle devam eder.

Asıl konumuza dönersek, Kur'ân-Kerîm'in *Safahat*'a kaynaklık etmesi, manzumelerde dört farklı biçimde veya dört farklı seviyede gerçekleşir. Bunlar:

A- Doğrudan Doğruya Kur'ân-ı Kerîm/Ayet/Ayetlerden İlham Alınarak Kaleme Alınan Manzumeler

B- Kur'ân-ı Kerîm/Ayet/Ayetlerden Yapılan İktibaslara Dayanan Manzumeler

C- Dolaylı Olarak veya Mealen Kur'ân-ı Kerîm/Ayet/Ayetlere Dayanan Manzumeler

D- Kur'ân-ı Kerîm, Sûre veya Ayet İsimlerinin Yer Aldığı Manzumeler

A- Doğrudan Doğruya Kur'ân-ı Kerîm/Ayet/Ayetlerden İlham Alınarak Kaleme Alınan Manzumeler

Kur'ân-ı Kerîm'in Mehmet Âkif'in şiirlerinde ne derece önemli bir kaynak olduğunun en somut delili, doğrudan doğruya Kur'ân-ı Kerîm/ayet/ayetlerden ilham alınarak kaleme alınan manzumelerdir. Bir başka ifadeyle -kıt'alar dahil- toplam 108 manzumeden oluşan *Safahat*'taki on beş-on altı manzume tamamen Kur'ân'dan hareketle kaleme alınmış; yedi kitaptan oluşan *Safahat*'ın *Hakk'ın Sesleri* kitabı da adını bu kaynaktan almıştır. Bunlar; *Safahat*'ın üçüncü kitabını teşkil eden *Hakk'ın Sesleri*'ndeki toplam on şiirden *sekizi*; beşinci kitabını teşkil eden *Hâtıralar*'daki toplam on şiirden *dördü*; yedinci kitabı teşkil eden *Gölgeler*'deki toplam kırk bir şiirden *üçü*dür. Bunlara vaizin konuşmasına bir ayet ile başladığı *Fatih Kürsüsü*'nde isimli uzun manzumeyi de ilâve edebiliriz.

Meselâ *Hakk'ın Sesleri*'ndeki isimsiz 4. manzumede Âkif, Hz. Yusuf kıssasını anlatan Yusuf Sûresi'ndeki "**Oğullarım! Yusuf'la kardeşini araştırınız; hem sakın Allah'ın inâyetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zîrâ, kâfirlerden başkası Allah'ın inâyetinden ümidini kesmez.**" mealindeki 87. ayeti esas alarak azim ve ümitsizlik konusunu işler. Ayetteki Allah'ın yardımından ümidi kesmemek hükmünden yola çıkan Âkif, Balkan Harbi yıllarında Osmanlı-Türk toplumunu içine düştüğü ümitsizlik ve karamsarlık girdabından kurtarıp azme, ümide, gayrete, çalışmaya ve mücadeleye sevk etmeye çalışır. Ona göre geleceği karanlık görerek ye'se düşmek ve mücadeleden vazgeçmek "alçak bir ölüm"dür. Allah'a inanan bir kimse böyle bir hâle veya böyle bir ölüme razı olamaz. Çünkü Allah'ın inâyetinden ümidini kesip ye'se düşmek, apaçık "şirk"tir; bunu da ancak "kâfirler" yapabilir.

*Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, emînim budur ancak.
Dünyâda inanmam, hani, görsem de gözümler:
Îmânı olan kimse gebermez bu ölümler. (s.175)⁹*

*Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır. (s.176)*

⁸ Mehmet Âkif Ersoy, **Safahat**, İnkılâp ve Aka Yay., İst., 1981, s.529.

⁹ Bildirideki bütün alıntılarda *Safahat*'ın şu baskısı esas alınmıştır: Mehmet Âkif Ersoy, **Safahat**, (Hzl. Ertuğrul Düzdağ), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.

Aynı konu, Birinci Dünya Savaşı yıllarında *Gölgeler*'deki “*Ye’is Yok*” ve “*Azimden Sonra Tevekkül*” başlıklı manzumelerde, bu defa başka ayetlerden hareketle tekrar işlenir. “*Ye’is Yok*” isimli manzumenin hareket noktası, Hicr Sûresi’ndeki “**Dalâlete düşmüşlerden başka kim Tanrısı’nın rahmetinden ümidini keser?**” mealindeki 56. ayettir. Ümidini, azmini, mücadele gücünü yitiren bir birey veya toplumun yüz yüze kalacağı karanlığı tasvir ederek şiirine giriş yapan Âkif, “ye’s” ile “tevhid”in bir arada olamayacağını; dolayısıyla bu hâlin “mülhidlik” (dinsizlik, sapıklık) olduğunu belirtir.

*Ey, Hakk’a taparken şaşırın, kalb-i muvahhid!
Bir sîne emelsiz yaşar ancak, o da: Mülhid.
Birleşmesi kâbil mi ya tevhîd ile ye’sin
Hâşâ! Bunun imkânı yok, elbette bilirsin. (s.390)*

Beşikten itibaren bütünüyle ümitsizlik aşılana bir gençlik ve topluma karşı karşıya kalan Mehmet Âkif, metnin sonunda sözünü şu mısralarla bağlar:

*Allah’a dayan, sa’ye sarıl, hikmete râm ol...
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol. (s.390)*

Âl-i İmran Sûresi’nin “**Bir kere de azmettin mi, artık Allah’a dayan...**” mealindeki 159. ayetini hareket noktası alan “*Azimden Sonra Tevekkül*” başlıklı manzume, adı geçen ayetin hükmünü “köhne telakki” ve “masal” olarak niteleyen kişi ile Âkif’in diyalogu üzerine kurulmuştur. Söz konusu anlayış karşısında öfkelenen Âkif, manzumede daha çok yanlış tevekkül anlayışını eleştirir.

*“Allah’a dayandım!” diye sen çıkma yataktan...
Ma’nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nerden bulacaktın o zaman elindeki yurdu?
Üç kıt’ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
Âlemde “tevekkül” demek olsaydı “atâlet”,
Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet? (s.392)*

Görülüyor ki bu manzumelerde Mehmet Âkif’in ilham kaynağı; bir başka ifadeyle toplumsal eleştirilerindeki dayanağı doğrudan doğruya Kur’ân-ı Kerîm’dir. Burada şu husus tartışılabilir: Acaba Âkif, Kur’ân’dan hareket ederek mi toplum ve hayata yöneliyor, yoksa toplum ve hayat mı onu Kur’ân’a yönlendiriyor? Kanaatimiz, öncelikle söz konusu iki etkenin birbirlerini davet ettiği istikâmetindedir. Bununla birlikte, içinde yaşanan hayat ve topluma ait problemlerin şairi Kur’ân’a yönelmede daha ağırlık taşıdığını belirtmek isteriz. Çünkü toplumcu ve idealist bir şair olan Âkif’in amacı, dini hayattan soyutlayan klâsik bir din adamı gibi sadece ayetin anlamı konusunda inananları aydınlatmak veya pek çok toplumcu şairin yaptığı gibi sadece problemleri tespit ve tasvir etmek değildir. Âkif’in biricik amacı, fert ve toplumun hayatının olmazsa olmazı olarak gördüğü dinin vazettiği hükümleri ve değerleri, bunlardan uzaklaştığı için çürümeye başlayan fert ve toplum hayatına hâkim kılmaktır.

*Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı,
İslâm’ı uyandırmak için haykıracaktım. (s.375)*

Tablo 1: Doğrudan Doğruya Kur’ân’ı Kaynak Alan Manzumeler

KUR’ÂN	SÛRE/AYET	ŞİİRİN ADI
--------	-----------	------------

“Yâ Muhammed, de ki: Ey mülkün sahibi olan Allah’ım, sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü...”	Âl-i İmran 3/26	Hakkın Sesleri-1 (s.165)
“İşte sana, onların, kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları...”	Neml 27/52	Hakkın Sesleri-2 (s.168)
“Oğullarım! Gidiniz de Yusuf’la kardeşini araştırınız; hem sakın Allah’ın inâyetinden ümidinizi kesmeyiniz.”	Yusuf 12/87	Hakkın Sesleri-4 (s.175)
“İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâ eder misin Allah’ım?”	A’raf 7/155	Hakkın Sesleri-5 (s.177)
“Hiç, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”	Zümer 39/9	Hakkın Sesleri-6 (s.179)
“Siz iyiliği emr eyler, kötülükten nehy eder, Allah’a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana ...”	Âl-i İmran 3/110	Hakkın Sesleri-7 (s.181)
“Onlara: ‘Yeryüzünde fesat çıkarmayın’ denildiği zaman, ‘Biz ıslahattan başka bir şey yapmıyoruz’ derler.”	Bakara 2/11-12	Hakkın Sesleri-8 (s.183)
“Allah’ın âsâr-ı rahmetine bir baksana! Toprağı, öldükten sonra, tekrar nasıl diriltiyor?”	Rûm 30/50	Hakkın Sesleri-9 (s.185)
“Takat getiremeyeceğimiz yükü bize yükleme Allah’ım...”	Bakara 2/286	Hâtralar-1 (s.245)
“Ey Müslümanlar, Allah’tan nasıl korkmak lâzımsa öyle korkunuz...”	Âl-i İmran 3/102	Hâtralar-2 (s.249)
“Kimin bu dünyada gözü kapalı ise âhirette de kapalı, Hatta oradaki şaşkınlığı daha ziyâde.”	İsrâ 17/72	Hâtralar-4 (s.253)
“O müminlere indallah ecr-i azim var ki: Birtakım kimseler kendilerine ‘düşmanlarınız sizin için ...”	Âl-i İmran 3/173	Hâtralar-6 (s.257)
“Birbirinize de girmeyin ki, maneviyatınız sarsılmasın, devletiniz gitmesin.”	Enfal 8/46	Hala mı Boğuşmak (s.387)
“Dalâlete düşmüşlerden başka kim Tanrı’sının rahmetinden ümidini keser?”	Hicr 15/56	Yeis Yok (s.389)
“Bir kere azmettin mi, artık Allah’a dayan...”	Âl-i İmran 3/159	Azimden Sonra Tevekkül (s.391)
“Onlar, Allah’ın göklerdeki ve yerdeki kudret ve hâkimiyetini görmüyorlar mı?”	A’raf 7/85	F. Kürsüsünde (s.203)

B- Kur’ân-ı Kerîm/Ayetlerden Yapılan İktibaslara Dayanan Manzumeler

Mehmet Âkif, çeşitli manzumelerinde şu veya bu konudan bahsederken sık sık Kur’ân-ı Kerîm/ayetlerden iktibaslara yer verir. Bu manzumelerde de Kur’ân’ın kaynak olarak kullanıldığı, açık ve tereddüte yer bırakmayacak biçimde kesindir. Söz konusu manzumelerden bazılarının birinci grup manzumelerden farkı, ayetlerin manzumenin anlam çerçevesini bütünüyle belirlememiştir.

Meselâ “*Bugünün işini yarına bırakanlar, helâk olur.*” hadisinin bir kısmının da iktibas edildiği “*Hasbihâl*” isimli manzumede asıl konu, insanın içinde yaşadığı zamanın kıymetini bilmesi, işini zamanında yapması ve bu bilinçle hayatını tanzim etmesidir. Ancak söz, bazılarının “İnsan ömrü irfan/ilmin tamamını öğrenmeye yetmez.” hükmüne sığınarak bundan vazgeçmeye ve tembelliğe sığınmaya kalkışmaları karşısında Âkif, “**Bilenlerle bilmeyenler bir değil**” mealindeki Zümer Sûresi’ndeki 9. ayeti şiirine yerleştirir.

*Evet, ma’lûm olanlar olmayan şeylerle bir nisbet
Edilmiş olsa, gâyet az çıkar evvelkiler elbet;
Fakat câhille âlim büsbütün nisbet kabûl etmez.
O bir kördür, bu lâkin doğru yoldan hiç udûl etmez:
Diyor Kur’ân: ‘Bilenlerle bilmeyenler bir değil...’ (s.121)*

Bir başka örnek ise, başta çalışmak ve tembellikten kurtulmak olmak üzere Müslümanları ilgilendiren çeşitli konuların uzun uzadıya işlendiği “*Fatih Kürsüsünde*” söz bir ara Müslümanların birlik ve beraberlikleri; bunu ortadan kaldırıp çeşitli yıkımlara sebep olabilecek olan “nifak” konusuna gelince Âkif, Enfal Sûresi’nin 25. ayetini alıntılar verir.

*Diyor Kitâb-ı İlâhî: “O fitneden korunun,
Ki sâde sizdeki erbâb-ı zulmü istîlâ
Eder de, suçsuz olan kurtulur değil aslâ!..”
Hesâb edin ne kadar bigünahın aktı kamı...
Beş on vatansız için nâra yakmayın vatani!
Hudâ rızası için kaldırın nifâkı... Günah! (s.231)*

Bununla birlikte bazı manzumelerdeki iktibaslar, manzumenin bütününde ele alınan konu ile birebir örtüşür. Böylece bu manzumeler Kur’ân’ın kaynaklığı hususunda, birinci gruptakilere bir hayli yaklaşmış olur. Bunların tek farkı, ayetin manzumenin başına değil de bütünü içinde bir yerlere yerleştirilmiş veya bütün içinde eritilmiş olmasıdır.

Mesela “*Durmamalım*” başlıklı manzumede çalışmak, gayret etmek, tembellikten uzak durmak konuları anlatılırken önce Sâdî’den konuyla ilgili bir hikâye nakledilir. Daha sonra bu hikâyeden hız alan şair, kendi görüşlerini anlatmaya başlar. Âkif’e göre, bütün insanlığın, yeryüzü ve gökyüzündeki bütün varlıkların hiç durmadan çalıştığı bir dünyada bizim yolda durmaya kalkışmamız ya intihar etmek ya da bir melek gökten “refref” (döşek, yastık, kuş tüyü) indirsin demektir. Bu esnada Âkif, “**İnsanın sa’yinden (amel/çalışma) başkası kendisinin değil.**” mealindeki Necm Sûresi 39. ayetin Arapça iktibasına yer vererek sözünü hem bir kaynağa bağlamış hem de güçlendirmiş olur.

*“Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ” derken Hudâ;
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha?
Davran artık kârbânın arakasından durma, koş!
Mahv olursun bir dakîkan geçse hattâ böyle boş. (s.23)*

Tablo 2: Kur’ân’dan İktibasların Yer Aldığı Manzumeler

İKTİBAS	SÛRE/AYET	ŞİİRİN ADI
Ervâh bütüh mündehiş-i ‘ Sümme radednah! ’ (s.13)	Tîn 95/5	Tevhid yahut Feryad
Lâ yüs’el’e binlerce suâl olsa da kurban (s.15)	Enbiyâ 21/23	Tevhid yahut Feryad
Lâ-yüs’el’e binlerce suâl olsa da kurban (s.178)	Enbiyâ 21/23	Hakkın Sesleri-6
‘ Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ ’ derken Hudâ; (s.23)	Necm 53/39	Durmamalım
Ki ‘ Ellezî halaka’l-mevte ve’l-hayâte... ’ diyor? (s.37)	Mülk 67/2	Mezarlık
Diyor Kur’ân: ‘ Bilenlerle bilmeyenler bir değil. ’ (s.121)	Zümer 39/9	Hasbihal
Ve’l-hamdu li’l-lâhi Rabbi’l-âlemîn... (s.161)	Fâtiha ½	S. Kürsüsünde
Ve’l-hamdu li’l-lâhi Rabbi’l-âlemîn (s.241)	Fâtiha ½	F. Kürsüsünde
Diyor Kitâb-ı İlâhî: “ O fitneden korunun, Ki sâde sizdeki erbâb-ı zulmü istîlâ Eder de, suçsuz olan kurtulur değil aslâ!.. ” (s.231)	Enfâl 8/25	F. Kürsüsünde
İlâhî, ‘ Mâlike’l-mülk’üm ’ diyorsun... Doğru, âmennâ.s.165)	Âl-i İmran 3/26	Hakkın Sesleri-1
Ne yaptın? ‘ Leyse lil-insâni illâ mâ-se’â ’ vardı!.. (s.167)	Necm 53/39	Hakkın Sesleri-1
Buyurdu: ‘ Kesmeyiniz rûh-ı rahmetimden ümîd; Ki müşrikîn olur ancak o nefhadan nevmîd. ’ (s.233)	Zümer 39/53	F. Kürsüsünde
İşte ‘ lâ havfe aleyhim ’ diyen Kur’ân-ı Hakîm, (s.349)	Yusuf 10/62	Âsım
‘ Kul hüvallûhu ehad ’ zemzemesinden inler. (s.351)	İhlâs 112/1	Âsım
Ki bir zaman tapılıp dendi: ‘ Rabbune’l-a’lâ ’... (s.404)	Nâziât 79/24	Firavun İle Yüz Yüze
Menşûr-i ‘ Le amrûk ’le müeyyedsin efendim! (s.429)	Hicr 15/72	Said Paşa İmamı

C- Dolaylı Olarak veya Mealen Kur'ân-ı Kerîm/Ayet/Ayetlerden Hareketle Kaleme Alınan Manzumeler

Mehmet Âkif'in manzumelerinde Kur'ân-ı Kerîm'i kaynak olarak kullanımının üçüncü tarzı, Kur'ân'ın -birinci ve ikinci grup manzumelerde olduğu gibi- açıkça ve doğrudan doğruya değil de mealen/anlam olarak kullanılmasıdır. Elbette okuyucunun bunu fark etmesi ve anlaması, daha zor veya Kur'ân bilgisi ile doğru orantılıdır.

Bu tarza güzel örneklerden birisi Birinci Safahat'taki "Azim" şiiridir. Manzume aslında Sâdî'den alınan bir hikâyeye dayanmaktadır. Hikâyeye göre, beş on kabile sahrada yolculuk ederlerken bir adam oğlunu kaybeder. Diğerlerinin ümitsizliğine rağmen baba ümidini kaybetmeden ve büyük bir azimle oğlunu aramaya başlar ve sonunda evladına kavuşur.

Şiirin ikinci kısmında bu somut hikâyeden yola çıkan Âkif, azmin ve ümidin insan hayatındaki önemini; bunun zıttı olan tembellik ve ümitsizliğin doğuracağı kötü sonuçları dile getirir.

*İm'an ile baksak oluyor işte nümâyan,
Sa'dî bize göstermede bir meslek-i irfan:
Bir gâye-i maksuda şitâb eyleyen âdem,
Tutmuşsa bidâyette eğer azmini muhkem,
Er geç bulacak sa'y ile dil-hâhını elbet.
Zîrâ bu şunun-zâr-ı tecellîde, hakâkat,
Tevfik, taharîye; taharrî ona âşık;
Azmin de emel lâzımdır, gayr-i müfâarık.(s.53-54)*

Yukarıdaki birinci bölümde doğrudan doğruya Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle kaleme alınan üç örnek manzumede de konunun aynı; yani ümit, azim ve mücadelenin ehemmiyeti; ümitsizlik ve yanlış tevekkülün doğurabileceği olumsuzluklar olduğu hatırlanacak olursa, "Azim" şiirinin mealen aynı ayetlere veya Kur'ân'a dayandığı kolayca anlaşılacaktır.

Bir başka örnek "İnsan" isimli manzumedir. Hz. Ali'nin bir beytinin epigraf olarak kullanıldığı ve bir hadisin iktibas edildiği manzume, bir bütün olarak okunup değerlendirildiğinde İsrâ Sûresi'nin "**Şanın hakkı için biz ben-i Âdemi tekrim ettik; karada ve denizde binitlere yükledik ve hoş nimetler ihsan edip besledik; yarattıklarımızdan çoğunun üzerine geçirdik.**" mealindeki 70. ayeti çerçevesinde kaleme alındığı görülür.

*Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,
"Muhakkar bir vücûdum!" dersin ey insan, fakat bilsen...
Senin mâhiyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:
Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir:
Zeminlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî,
Olur kalbin tecellî-zâr-ı nûrâ-nûr-i Yezdânî.
Musaggar cirmin amma gaye-i sun'-i İlâhîsin;
Bu haysiyetle pâyanın bulunmaz, bîtenâhîsin!
Edîb-i kudretin beytî'l-kassîd-i şî'ri olmuşsun;
Hakîm-i fitratın bir anlaşılmaz sırrı olmuşsun. (s.59)*

Yukarıdaki mısralarla başlayan manzume, insanın sahip olduğu, ama farkında olmadığı, değerlerin uzun uzun övgüsüyle devam eder. Sonunda da insanın bütün tavır ve fiillerini belirtilen ayette vurgulanan çerçevede şekillendirmesi istenir.

Öte yandan tasavvufî duyuşun lirik bir şiiri olan "Gece'de ise, Â'raf sûresi 72. ayetteki insanoğluna "**Ben sizin Rabbiniz değil miyim?**" sorusunun yöneltildiği "Bezm-i elest'e apaçık telmih vardır.

*Senin mecnûnunum, bir sensin ancak taptığım Leylâ;
Ezelden sunduğun şehlâ-nigâhının mestiyim hâlâ!*

*Gel ey sâkî-i bâkî, gel, Elest'in yâdı şâd olsun:
Yarım peymâne sun, bir cur'a sun, tek aynı meyden sun! (s.412)*

D- Kur'ân-ı Kerîm, Sûre veya Ayet İsimlerinin Yer Aldığı Manzumeler

Mehmet Âkîf'in şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'i nasıl kaynak olarak kullandığının bir başka örneği, sık sık Kur'ân-ı Kerîm, sûre ve ayet isimleri/kelimelelerini kullanmasıdır. Söz konusu kullanımların büyük bir kısmı, yukarıdakilerde olduğu gibi, okuyucuyu Kur'ân'a ve onun hükümlerine yönelme amacını taşımaktadır.

Tablo 3: Kur'ân, Sûre, Ayet İsimleri/Kelimelelerinin Yer Aldığı Manzumeler

İSİM	MISRA	ŞİİRİN ADI
Kur'ân	Kur'ân gibi râsihîn içindir. (s.42) Tilâvet etmede Kur'ân ; gelip geçenlere (s.69) Kesildi nağme-i Kur'ân , kesildi nağme-i sâz; (s.69) Sesi hattâ kısıldı Kur'ân 'ın, (s.72) Diyor Kur'ân : 'Bilenlerle bilmeyenler bir değil.. (s.121) Size Kur'ân , bakınız sâde uzaktan mı diyor? (s.138) Lâfzı muhkem yalnız, anlaşılın, Kur'ân 'ın (s.144) İnmemiştir hele Kur'ân , bunu hakkıyla bilin, (s.144) Öyle Kur'ân okuyorlar ki; Sanırsın Çince! (s.144) Rûh-ı edyânı görür, hikmet-i Kur'ân 'ı bilir (s.146)	Hasbihâl İstibdâd İstibdâd İstibdâd Hasbihâl S.Kürsüsünde S.Kürsüsünde S.Kürsüsünde S.Kürsüsünde S.Kürsüsünde
Kur'ân-ı Hakîm	Solsun mu o parlak yüzü Kur'ân-ı Hakîm 'in? (s.177)	H.Sesleri-5
Nazm-ı Celîl	Ya açar Nazm-ı Celîl 'in, bakarız yaprağına (s.144)	S.Kürsüsünde
Kitap	İşte meydanda kitap ! Hem alırız, hem boşarız! (s.104)	Köse İmam
Fâtiha Sûresi	Denildi: 'Fâtiha!', âmîni kestiler; bu sefer, (s.112)	Ahret Yolu
Fâtiha Sûresi	Geliyor rûhun için Fâtiha çekmek sırası; (s.139)	S. Kürsüsünde
Fâtiha Sûresi	Çekiverdim o zaman ben de hemen Fâtiha 'yı. (s.328)	Âsım
Fâtiha Sûresi	Gufrâna bürünmüş, yalnız Fâtiha bekler. (s.407)	Şehidler Abidesi İçin
Mülk Sûresi	Tezâhür eyledi: Baktım, çocuk 'Tebâreke'yi (s.37)	Mezarlık
Nur Sûresi	Dilinde Besmele olsun, elinde Sûre-i Nûr , (s.266)	B.Hâtraları
Asr Sûresi	Mutlakâ ' Sûre-i ve'l-Asr 'ı okurmuş, bu neden? (s.350)	Âsım
Besmele	Hadi bir Besmele çek, başhyalım istersen. (s.308)	Âsım
Ayet	Daha üstünde bir âyet ki; Hudâ'dan te'yîd, (s.133) Yoksa, bir maksat aranmaz mı bu âyet lerde? (s.144) Şimdi inmiş zanneder mutlak şu müdhiş âyeti ! (s.183)	S.Kürsüsünde S.Kürsüsünde H.Sesleri-9
Ayât	Seni bîtâb-ı telâkî bırakan âyât ın, (s.135) Küfrün o sefil elleri âyât ımı sildi: (s.178)	S.Kürsüsünde H.Sesleri-5

Yukarıda somut örnekler çerçevesinde izah etmeye çalıştığımız doğrudan doğruya ayet/ayetlerden hareketle kaleme alınan manzumeler; ayet iktibaslarına dayanan veya yer verilen manzumeler; herhangi bir iktibasa yer verilmemek veya açıkça belirtilmemekle beraber anlam olarak ayet veya ayetlerden yola çıkılarak kaleme alınan manzumeler ve sık sık Kur'ân, sûre, ayet isimleri/kelimelelerini ihtiva eden manzumeler bir arada düşünüldüğünde Mehmet Âkîf'in şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'in ne derece kaynaklık ettiği açıkça görülür. Bunlara İslâm dini veya Kur'ân ile ilgili kavramlar (şeriat, kanun-ı ilâhî, peygamber, nebi, hadis, ahiret, cami, namaz, şehit vb.), konular (kader, ölüm, ye's, tevekkül, çalışma, ilim, tefrika, boşanma, içki, ilahî aşk vb.) ve kıssalar (Hz. Yusuf, Koca Karı ile Ömer, Dirvas, Firavun vb.) ilâve edildiğinde, onun şiirlerinde Kur'ân'ın yeri ve önemi bir kat daha artar. Bütün bunlar bize, Mehmet Âkîf'in şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'in ve onun üzerine temellendirilen İslâm dininin temel kaynak olduğu gerçeğini, herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak biçimde vermiş olur. Unutmayalım ki, "Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp

ilhâmı/Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.” (s.349) mısraları, Mehmet Âkif'in kendi kaleminden çıkmış dünya görüşünün çok açık özü ve özeti.

www.ismailcetisi.com